

J.J.Rousseau'nun "Sosyal Sözleşme" Eserinin Osmanlı Türkçesine İlk Tercümelere II

The First Translations of J. J. Rousseau's "Social Contract" into Ottoman Turkish II

Rukiye AKKAYA*

Öz

Tanzimat'tan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin, Fransız aydınlanmasını ve özellikle J.J.Rousseau'nun çalışmalarını okumak, Osmanlı Türkçesine çevirmek nesilden nesle geçmiştir. Sosyal Sözleşme'nin ilk tercümelere üzerine bir fikir verebilecek olan elimizdeki örnekler; 1911'de İçtihad dergisinde yayınlanan birkaç sayfalık metin, 1904'te Paris'te yayınlanan eksik kalmış I.Kitap tercümesi ve nihayet 1911'de İstanbul'da yayınlanan tercümedir.

Türkiyat Mecmuasında (C 27, Sayı 2) bu tercümelere üzerine bir analiz yayınlamıştım. Bu çalışmada, J.J.Rousseau'nun Sosyal Sözleşme kitabının, 1329 tarihli "Mukavele-i İctimâiyye yâhûd Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye" başlığı ile Osmanlı Türkçesine ilk tam metin çevirisi üzerinde; karşılaştırmalı olarak kaynak metin ve çeviri metin üzerinde bazı kavramların analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: J.J.Rousseau, Sosyal Sözleşme'nin Osmanlı Türkçesine ilk tercümelere, mukavele-i ictimâiyye, hâkimiyet-i milliye, mîsâk-ı ictimâiyye

Abstract

From the Tanzimat era until the establishment of Turkish Republic, reading the works of French Enlightenment philosophers, especially those of Jean-Jacques Rousseau, and translating them had been a practice that passed down one generation to the other. However, before the Tanzimat era, there had been also some studies which referred to the works of Rousseau, who was called as an atheist and paved the way for the French Revolution, 1789. The extant samples which can give us some ideas on the first translation of the Social Contract, are a few pages of an article published in a journal named "İctihad" in 1911, an unfinished translation of "Book I" published in Paris in 1904 and other translations published in İstanbul in 1911. We distinguish the clear disproportion between the translation of Rousseau's political works and the admiration for him among Ottoman intelligentsia, considering the translations of his works during the period from the Young Ottomans to the Young Turks.

I published an analysis on translations in Turkish Journal of History (C 27, Number 2). In this study, a comparative analysis of the first full text translation of the Social Contract book by J.J.Rousseau into Ottoman Turkish dated 1329 was made on the source text and the translation text.

Keywords: J.J.Rousseau, the Ottoman Empire, Turkish Translation of the Social Contract, Nation-State, Du pacte Social

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, E-Mail: rakkaya@marmara.edu.tr

GİRİŞ

J.J.Rousseau'nun; "Sosyal Sözleşme" adıyla bilinen siyasi metninin, Osmanlı Türkçesine ilk çevirileri üzerine bir araştırmamız; *Türkiyat Mecmuasında* (C 27, Sayı 2) yayınlanmış idi. Söz konusu makalede; kaynak dilden hedef dile tercümelemlerde, resmi sansür koşullarının, çevirmenin siyasi tercihlerinin ve yaşanan dönemin özel bir önemi olduğuna değinilmiş; tercümelemlerin, düşünce dünyamıza dışarıdan gelen bazı siyasal kavramların izini sürme olanağı tanıdığından da söz edilmişti.¹

1329 tarihinde, "*Mukavele-i İctimâiyye yâhûd Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye*"² başlığı ile İstanbul'da basılan ve Osmanlı Türkçesindeki ilk tam metin tercümesi olarak kabul edeceğimiz bu eser, ulusal kayıtlarımızda eksiksiz olarak bulunmaktadır. Bizim ulaştığımız karton kapaklı nüsha, fiziksel olarak toplam 240 sayfadır. Künyede, mütercimim adı; sadece "hariciyeden emekli A." olarak belirtilmiştir. ³ Bütün gayretimize rağmen, adını saklayan mütercimim gerçek kimliği hala tespit edilememiştir.

Sınırlı bir tercüme parçasının ya da birkaç sayfasının hatta sadece Rousseau'ya atıfla eserin adının anıldığı çalışmalardan başlayarak dildeki ve kavramlardaki değişim ve anlam dönüşümü dikkat çekicidir. Bu nedenle; karşılaştırmalı tercüme analizlerinde rastladığımız bazı özel kavramlar; bu ünlü eserin, ilk tercümesi üzerinde biraz daha ayrıntıya inme ihtiyacını doğurmuştur.

Bu çalışmada; Batı siyasal dil dağarcığında özgül ve soyut bir yeri olan "sosyal sözleşme" kavramından başlayarak; tercümede dikkatimizi çeken "mîsâk-ı ictimâiyye" ve "hâkimiyet-i milliye" kavramlarının üzerinde durulacaktır. Amacımız nihai bir belirleme yapmak değil; kaynak eserdeki bazı detayların nasıl bir duyarlılıkla Osmanlı Türkçesine aktarıldığına örnekler vermektir. Bu örnekler; tercümeyle olanaklı kılan söz dağarcığının düşünce dünyasındaki yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Nihayet, metnin incelenmesi sırasında; tercümede yer verilen kavramların incelikli seçimi, ister istemez bazı soruları cevaplamayı, vicdani bir borç gibi masaya yığmıştır.

I. "Mukavele-i İctimâiyye yâhûd Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye"de Geçen Bazı Kavramlar Üzerine

A. "Sosyal Sözleşme" Kavramının Farklı Tercümelere

Osmanlı düşünce dünyasında; "ictimâî" kavramının, "social" karşılığı olarak kullanımında ve dolayısı ile "*Contrat Social*"'ın tercümesinde farklılıklar vardır. Kavramın Türkçedeki karşılığı; çeviren kişiye

- 1 Rukiye Akkaya Kia, "J.J. Rousseau'nun Sosyal Sözleşme Eserinin Osmanlı Türkçesine İlk Tercümelere", *Türkiyat Mecmuası*, 2017, C 27/2, s. 17-32.
- 2 "Mukavele-i İctimâiyye yâhûd Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye"; Müellifi Fransa Meşâhiri Hâkimiyesinden Jean Jacques Rousseau; Mütercimim Müttekâidin-i Hariciyeden A., Tab-1 ve Nâşiri İstanbul, Kütübhâne-i İslam ve Askeri – İbrahim Hilmi; Bab-1 Ali Caddesi, 1329. Aynı esere atıf yapıldığından, aşağıdaki dipnotlarda sadece "Mukavele-i İctimâiyye" olarak anılacaktır.
- 3 Kitabın "Giriş"i olarak kabul edebileceğimiz, tercümenin 2-7. sayfaları arasında; "[Jean Jacques Rousseau]'nun Tercüme-i Hâli Hakkında Birkaç Söz" başlığı altında yer alan kısmının Latin harflerine transkripsiyonu için bkz. Akkaya Kia, "J.J. Rousseau'nun Sosyal Sözleşme...", s.24-25.

ve döneme, hatta çeviri eserin yayınlandığı yere göre değişiklik göstermekte, daha doğrusu bir çeşitlilik arz etmektedir.

Namık Kemal; “Hürriyet” gazetesinin, 14.Eylül.1868 tarihli sayısında çıkan bir makalesinde, Rousseau’nun “Sosyal Sözleşme” eserinin adını “**Şerâit-i ictimâ**” olarak tercüme etmiştir.⁴ Paris’te bir kısmı Türkçe, bir kısmı Fransızca olarak basılan «Şark ve Garp» adlı dergide yayınlanan “Meşrutiyet ve Hilafet” başlıklı makale içinde yer verilen “Sosyal Sözleşme”nin kısmi tercümesinde, eserin adı “**Mukavele-i Cem’iyetiye**” olarak geçmektedir. Bu kısmi tercümenin yorumunda; John Locke’un sözleşme anlayışına ve Montesquieu’nün cumhuriyet tanımlamalarına yer verilmiş olması, dönemin siyasal söyleminin çerçevesini görmek açısından ayrıca önemlidir.⁵ Ziya Paşa, “Emile” tercümesine yazdığı “Mukaddeme”de, Rousseau’nun “Contrat Social” adlı eserinden bahsederken, eserin adını “**Vesikâ-i medeniyye**” olarak çevirmiştir.⁶

Buradaki kavramsal çeşitliliği sadece kişisel bir tercih olarak yorumlayamayız. Çünkü Genç Osmanlılar, toplumsal yaşamın kökenlerini ifade eden ve Batılı bir kavram olan “**sosyal sözleşme**”nin siyasal içeriğini ve getirilen dünyevi düzenin ne anlama geldiğini herhalde biliyorlardı. Ama yine de devletin oluşumunda, karşılıklı rıza ilişkisini akıl ve özgür irade ilkesine bağlayan “sözleşme” teorisini, İslami kavramlar etrafında dolanarak değerlendirmişlerdir. Sonuçta getirdikleri en kapsayıcı yorum; “sözleşme-mukavele” ilişkisinin, “biat” kurumu ile açıklanmasıdır. Toplumsal barışın kurulması ve devam etmesi için asgari müşterekten hareket eden; rıza-onay ilişkisini belirli bir akideler sitemi içine yerleştiren ama İslam siyasal yorumunu ihmal etmeyen bu açıklama; devleti ve toplumu dünyevileştirmekten çok toplumsal kapsayıcılığı esas alıyordu. Bu noktada Mizancı Murat Bey’in tavrı biraz farklı görülmektedir. Mizancı Murat Bey “Sosyal Sözleşme’yi”; Kayı boyu ile diğer boylar arasında bir ittifakın kurulması olarak değerlendirmiştir.⁷

II.Meşrutiyet’in ilanından sonra, bazı siyasal kavramların renk değiştirdiğini görmek çok zor değildir. Bay A. kitabın adını; “Du Contrat Social/**Mukavele-i İctimâiyye**” (Sosyal Sözleşme/Sosyal Mukavele) olarak “*ou Principes de Droit Politique*” kısmını ise “**yâhûd Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye**” olarak çevirmiştir (*ya da siyasal hakların temel kuralları [kaideleri] ç.n.*). Burada “**Hukuk-ı Siyâsiyye**”, hem doğrudan siyaset/yönetim ve politika anlamıyla hem de yasa yapıcı iradeye katılmanın koşulları ve siyasal haklar anlamı ile kullanılmaktadır.

Dikkat çeken bir başka nokta; tercüme kitabın baskı tarihi 1329 olarak verildiği halde, çevirmenin yazdığı “giriş” kısmındaki tarihin 1331 olarak yazılmış olmasıdır. Tercümenin, hangi Fransızca metinden yapıldığı belirtilmemiş; kaynak metnin künyesine yer verilmemiştir. Aynı duruma, başka tercüme eserlerde de rastlandığından; aşağıda yer alan karşılaştırmalarda; kaynak metin olarak

4 “Edebây-ı hükemâdan meşhur Rousseau ‘**şerâit-i ictimâ**’ namlı kitabında..”La Liberté, Lundi 14 septembre 1868, N.12 (Hürriyet Gazetesi 14 Eylül 1868 Londra)

5 Şark ve Garb, 1312, Birinci Sene, Numara 2, Ayda Bir Neşrolunur, Paris, Rişelieu Sokağı, s.45 vd.

6 Mustafa Apaydın, “Ziya Paşanın Emil Çevirisinin Önsözü”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 7, 2001, s.159.

7 Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasal Fikirleri (1895-1908), İletişim Y., İstanbul, 1994, s. 119-120.

Rousseau'nun "*Du contrat social, ou Principes de droit politique*" kitabının 1894'te, Paris'te yapılan baskısını esas aldığımızı belirtelim.

Bu arada; "*Mukavele-i İctimâiyye yâhûd Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye*" başlıklı bu tercümenin bir kere daha yayınlanmadığı, yani tekrar baskısının yapılmadığı⁸ bilinmektedir.

Eserin 2-7. sayfaları arasında; "[Jean Jacques Rousseau]'nun Tercüme-i Hali Hakkında Birkaç Söz" başlığı altında, yazarın kimliği ve şahsi özelliklerini okuyucuya tanıtmak amacıyla, Rousseau'nun yaşam öyküsü, kronolojik olarak anlatılmıştır. Çevirinin geneli incelendiğinde; kaynak metnin bire bir çevrilmediği görülmektedir. Bazı paragraflar atlanmıştır, bazı "*bablar*" kısaltılarak birleştirilmiş ve birlikte çevrilmiştir. Çeviren, okuyucunun ilgisini dikkate alarak; kaynak metinde bulunan Roma tarihine ve Yunan tarihine ilişkin ayrıntıları anlatan bazı paragrafları atlamıştır. Bu atlamalara rağmen, çeviri metnin özünden bir şey kaybetmediği görülmektedir.

Tercüme metinlerde; özellikle siyasal içerikli eserlerin çevirisinde, kaynak eserde kullanılan kavram ile o kavramın hedef eserdeki kullanımı arasında, kavramsal örtüşmelerin her zaman tam olarak uyuşmasını beklememek gerekir. Örneğin; ilk siyasal toplum modelinin aile olduğuna ilişkin; I.Kitap, II.Bab'da yer alan kısım aynen çevrilmiştir; "*aileye, içtimâiyat-ı siyâsiyyenin birinci numunesi denilebilir*".⁹ Kaynak metinde geçen; "*sociétés politiques*"¹⁰ ifadesinin karşılığı olarak, "*ictimâiyât-ı siyâsiyye*" kullanılmıştır.

Metnin aslında, I.Kitap, V.Bab'da geçen; "*public*", "*emvâl-i umûmi*" [*kamuya ait olan. ç.n.*] "*corps politique*" "*hayat-ı siyâsiyye*"¹¹ şeklinde çevrilmiştir. Kaynak metindeki; "*corps politique*"; toplumun tamamını kapsayan siyasal yaşamı, yani bir bütün olarak merkezi siyasal örgütlenmeyi ifade etmektedir.

Fransızca metindeki; "*peuple*" ise Osmanlı Türkçesine "*kavm*" olarak çevrilmiştir. Osmanlı siyasi dilinde "*millet*" kavramı, başka bir içeriğe ve anlama sahip olduğundan; "*halk*" ya da "*millet*" yerine "*kavm*" sözcüğü kullanılmıştır.

Metinde; "*État*"; "*heyet-i ictimâiyye*", *citoyen*; "*hem şehriyer*", *sujet*; "*teba*" olarak çevrilmiştir.¹² Egemenlik ilkesinin devredilmezliği; "*Hâkimiyet-i gayri kâbili terk-i ferağ*" olarak çevrilmiştir. Bu başlık altına, "*irade-i umumi*" [*genel irade ç.n.*] ifadesine rastlıyoruz: "*heyet-i ictimâiyenin umumen iyiliğinden başka bir şey olmayan gaye-i tesisine muvâfık surette bu hayatın kuvvetlerini ancak irade-i umûmiyye idâre edebilir*".¹³ "*Binaberin derim ki; kuvve-i hâkimiyeti idâre-i umumiyyenin*

8 Bedri Mermutlu, "Türkiye'de İlk Dönem Sosyoloji Eserlerine Toplu Bir Bakış", Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I, Kıta Avrupası Etkisi, Sosyoloji Yıllığı 18, Nilgün Çelebiye Armağan, Ed.Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kitabevi Y., İstanbul, 2009, s.277. Cumhuriyetin ilanından ve Harf Devriminden sonra, Contrat Social, 1946 yılında "*Toplum Anlaşması*" başlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın izni ve onayı ile Vedat Günyol tarafından çevrilmiştir. Günyol'un bu çevirisi daha sonraki zamanlarda "*Toplum Sözleşmesi*" başlığı ile dili daha sadeleştirilerek yeniden basılmıştır.

9 Mukavele-i İctimâiyye, Osmanlıca metin s.15.

10 Rousseau, Fransızca metin s.17

11 Mukavele-i İctimâiyye, Osmanlıca metin s.25 ve s.27 ve Fransızca metin s. 24.

12 Mukavele-i İctimâiyye, Osmanlıca metin s.32

13 Mukavele-i İctimâiyye, Osmanlıca metin s.44.

infazından başka bir şey olmamasına göre aharı terk ve ferağ olunamaz. Ve bir ism-i umumi altında bir vücudu müşterek olan hâkimiyet; yine kendi tarafından temsil olunabilir. İktidar intikal edebilse de irade intikal etmez.”¹⁴

II.Kitap, II.Bab; Egemenliğin bölünmezliğinin anlatıldığı bölümde ise “‘Hâkimiyet gayr-i kabili inkisamdır; irade ya umumidir ya değildir’; ‘ya heyet-i ahalinin [sözleşmeye katılanların ç.n.] veya yalnız bir kısmının iradesidir’. ‘Birinci şıkta resmen beyan ve ishar olunan bu idarede Hâkimiyet, bir fa’il olup, kanun hükmünü iktisab eder’. ‘İkinci şıkda ise bir idâre-i hususiyye veya fail-i adli olup gayesi bir karardan ibaret kalır’.”¹⁵ II.Kitap; IV.Bab; “Kuvve-i hakimiyenin hududuna gelince; heyet-i ictimâîyye, hayati azasında müstakırr (sabit olmuş, istikar bulmuş) bir şahs-i maneviden başka bir şey [değildir ç.n.] ‘Her kişinin birleşen iradesinden bir şahs-ı umumi doğar... ve bu hakimiyet[egemenlik ç.n.] namını alır; idare-i umumi ile sevk ve idare olunur.”¹⁶

Tercüme metinde; çevirmenin, kaynak metnin akışına sadık kaldığı ve metinden ne anladığını aktardığı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak metne dikkatli bakıldığında, Bay A’nın; Batı siyasi yazınının doğal mecrasında oluşturulmuş bazı siyasi kavramların anlamlarına hâkim olduğunu ve bunların kullanımında özel bir hassasiyet gösterdiğini söylemeliyiz.

B. “du pacte social” : “mîsâk-ı ictimâîyye”

Üzerinde özellikle durmak istediğimiz nokta; Fransızca metnin, I.Kitap; VI.Bab’ının başlığı olan “**du pacte social**”¹⁷ kavramıdır.

Bay A. “**du pacte social**” başlığını, Osmanlı Türkçesine “**mîsâk-ı ictimâîyye**”¹⁸ olarak çevirmiştir. “**Mîsâk**”; sözleşme, anlaşma aynı zamanda “**ahit-nâme**”¹⁹ anlamına gelmektedir. Doğa koşullarında yaşanan karmaşa ve savaşın, insanları sosyal sözleşmeyi gerçekleştirmeye nasıl ittiğinin anlatıldığı bu bölümde, tam da her “bireyin” kendi rıza ve onayı ile siyasi topluma dâhil olması ifade edilirken; yani “**mukavele-i ictimâîyye**”nin²⁰ nasıl doğduğu açıklanırken, bu başlık için “**mîsâk-ı ictimâîyye**”²¹ olarak çevrilmiştir? Bay A. Kitabın başlığında “**mukavele-i ictimâîyye**” kavramını kullandığı halde için “**mîsâk**” kavramını kullanma hassasiyetini göstermiştir? Aynı soruyu, J.J.Rousseau için de sormak mümkündür. Kitabın adında kullandığı “**contrat**”²² kavramı yerine, buradaki başlık ve altındaki metnin içinde için “**pacte**” kavramına yer vermiştir?

14 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin 44-45 ve Fransızca metin s.40.

15 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin 47 ve Fransızca metin s.41-42.

16 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin 54. ve Fransızca metin s.46.

17 Rousseau, Fransızca metin s.27.

18 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin s.30.

19 Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1997, s.652.

20 Mukavele, “kavl” kökünden türemiştir ve dilimize sözleşme, yazılı sözleşme olarak çevrilmiştir. İbid. s.679. Buna karşılık hukuk dilinde daha yaygın kullanılan akid (akd); bağ, bağlama, bağlanma, düğümleme, sözleşme, kararlaştırma olarak çevrilmiştir. İbid.s.21.

21 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin s. 28; 31;36.

22 Contrat, hukuk dilinde mukavele, mukavelename, şartname olarak çevrilirken; pacte, akit, mukavele, muahede, misak,

Pacte" kavramı, Sanskritçe "pōç/paç" kökünden; Eski Yunanca'da "pégnuo" ve "pégnumi", Latince'de "pāctum" ve "pacisci" olarak türetilmiştir. İki devlet ya da iki kişi arasında yapılan barışçıl anlaşmayı ifade eden sözcük, Latince'den Fransızca'ya geçmiştir. Latince'de "pāctum" aynı zamanda; sabitlemek, sınır belirlemek, kesinleştirmek, tespit etmek ve antlaşmak anlamında da kullanılmaktadır. "Pacte" günümüzde uluslararası hukukta; devletler arası ant, sözleşme, barış anlaşması anlamı ile kullanılmaktadır. Buna karşılık, Latince « contractus »dan gelen « contrat »; iki ya da daha fazla kişi arasında yapılan (akdi) sözleşmeyi ifade eder.²³

"Contrat" (akit) Roma Hukukunda, borç doğuran hukuki işlemdir. Her biri kendine özel tipe uymak durumunda olan bu işlemler sınırlıdır. Akdi işlemler; ya şeyle ya sözle ya yazılı olarak ya da "consensus" yani rıza ile oluşturulabilir. Şeyle, sözle, yazı ile yapılan akitlerde bir şeyin verilmesi, bir sözün söylenmesi, bir yazılı biçime uyulması zorunlu iken; rıza ile oluşturulan akitlerde, yalnız karşılıklı anlaşma yani rızaların uyuşması yeterlidir.²⁴ İki veya daha fazla kimsenin *bir ihtilaftan sonra* (vurgu bize aittir) olduğu düşünülen anlaşmaya "pactio" "pacte" veya "pactum", denilmekteydi. Kelimenin etimolojik kökü "sulh olmak" da bunu göstermektedir. "Pactum", aynı zamanda anlaşma, uyuşma, affetme manasına gelmektedir.²⁵ Buna göre; "pacte", "contrat"ın bir çeşidi, yani bir sözleşme türüdür. Uluslararası hukuk bakımından, savaşan tarafları sulhe erdiren ve savaş sonrası silah bırakmayı, bir anlamda savaşın nedeni konusunda tarafların eylemsizliğini tespit eden bir anlaşmadır.

Ayrıca Yunancada ve Latince'de "barış" anlamına gelen "pax" kavramı yine Sanskritçe "poç" kökünden türetilmiştir. Yunancada bir barış anlaşması yapılmasından sonraki "sessizlik dönemi" için kullanılırken; Latince'de fiilen barış anlaşması yapmak, devletlerin artık birbirleri ile olan savaşı sona erdirdiklerine dair iradenin ortaya konması anlamında kullanılmıştır.²⁶

"Pacte" kavramı, "contrat" (kontrat/akit), "accord" (bağdaşma) gibi benzer anlamlara gelen kelimelere anlamca yakınlığı bilinmesine rağmen; diğer ikisine göre sadece karşılıklı iradelerin uyumunu ve rızayı göstermenin ötesinde bir güce sahiptir. Diğerleri bir taahhüt oluşturmak, hali hazırda oluşturulmuş olanı çözmek ya da değiştirmek anlamlarını kapsamakla birlikte, "pacte" rızaların bağdaşmasına ve karşılıklı onaya, bağlayıcı manevi bir yön; daha doğrusu ahlaki bir kuvvet eklemektedir.²⁷ Sözleşmelerde; söz ve rıza, irade ve akıl, gelecekte ortaya çıkabilecek olası durumlar değerlendirilerek ve bunların taraflar arasında bağlayıcı olacağı kabul edilerek birbirine bağlanır. "Pacte" kavramı ise pacta sunt servanda (ahde vefa) ilkesinde olduğu gibi, dürüstlük kuralına yani "bona fides"e dayanan, bir ahlaki prensibe işaret etmektedir. Kökenini de sadakat kavramında bulmaktadır. "Ahde vefa", Yunan ahlak ve adalet anlayışından gelen, Roma Hukukunda temel bir ilke

şart, müşararat olarak çevrilmiştir. Hüseyin Dâniş, Fransızca-Türkçe Mukukî ve Medenî Lûgat, Kanaat Kütüphanesi, 1934, s.193 ve s.612.

23 Grand Dictionnaire Universel du XIX Siècle, Larousse, Tome Douzième, Paris, 1874, s.11-12. Dictionnaire de Français avec les étymologies, Larousse, Paris, 1993, s.242. ve s.725.

24 Salvatore di Marzo, Roma Hukuku, Çev. Ziya Umur, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954, s.358.

25 İbid. s.407.

26 Grand Dictionnaire, s.43.

27 Talya Şans Uçaryılmaz, Roma Hukukundan Günümüz Hukukuna Dek Bona Fides İlkesi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ANKARA, 2018, s.405.

olarak kabul edilen ve modern dönemde, doğal hukukçuların “sadakat” kavramını hukukileştirdiği bir ilkedir.²⁸

Siyasal anlamda, katılımcıların iradelerini açığa çıkararak “sözleşme”ye “pacte” kavramının detayı ile bakacak olursak, gerçekleştirilen siyasal sözleşmenin “sadakat” ilkesi gereğince, sıradan ve sadece sözleşme anını kapsayan rızaya da ahlaki bir boyut eklediği görülür. Nitekim Rousseau’da sözleşme; savaşı sona erdirmek için yalnız rasyonel çıkarların uyuşmasına bağlanmaz. Sözleşme; savaşın, insanın vicdanını tahrip eden yıkıcı etkisinin bertaraf etmesi için yapılmaktadır. Siyasal bütün oluşturulurken herkesin herkesle yaptığı sözleşme için “contrat” yerine “pacte” kavramının kullanılması; Rousseau’nun siyasal-kamusal bütünü ele alışındaki ahlakçı yönünü de ortaya koyar.²⁹ Sözleşmeden sonra, artık hükmedilen ya da hükmeden yoktur, barışın yasası vardır ve herkes bu yasa ile eşit derecede bağlıdır.³⁰

Diğer taraftan Rousseau’nun insanın bencilliğini sözleşmeye ihanet ile denk görmesi de bizi aynı noktaya götürmektedir. Sözleşme ile toplumun bir “ortak ben” haline gelmesi, kolektif manevi kişiliği ve bireyin bu kolektif manevi kişilik ile siyasal topluma, yasaya, adalete dair bir bağ kurması sözleşme vasıtasıyla olur ve bu bağ manevidir.³¹

Contrat ve pacte kavramları arasındaki anlam farklılığını ve kullanım inceliğini, Thomas Hobbes’ta da görmek mümkündür. Hobbes, Leviathan’da “contrat” kavramını (mukavele, sözleşme), karşılıklı hak devri olarak tanımlarken, “pacte”in (ahid) tanımını belirgin bir biçimde ayırır. Buradaki ayırım, anlamı benzer olan farklı kavramların kullanılması değil, anlamları tamamen birbirinden ayrı olan iki farklı kavramın tanımlanmasına dayanmaktadır. Dilsel ayırım; Leviathan’ın Latince baskısından Fransızcaya karşılaştırmalı olarak yapılan tercümesinde daha belirgindir. Latince metinde “contrat” kavramından çok, ahidname ya da misak olarak anlayabileceğimiz “pacte” kavramının sıkça kullanıldığı görülür. Hobbes’a göre; “tarafardan biri kendi adına taahhüt ettiği şeyi verebilir ve ona itimat ederek, diğer tarafın kendi taahhüdünü ileriki bir tarihte yerine getirilmesini bekleyebilir; bu durumda sözleşme onun açısından anlaşma veya ahit adını alır...yine bu durumda; ileride ifa yapılmasına güvenildiği için, ifanın yapılmasına *sözün tutulması* veya sadakat denir”.³²

Ahlak, adalet ve hukuki düzen arasındaki ilişkide, biraz daha derine indiğimizde Platon’un, “mutlak iyi” ideasını adaletten ayıramaz biçimde ele aldığı; Aristoteles’te ahlakın siyaseti de kapsadığını, adaletin ahlak ilkesinin erdemli ölçülerinin uzantısı olarak değerlendirildiğini görmekteyiz: “..devlet bir yatırımdan daha fazla bir şeydir; amacı yalnızca yaşamayı olanaklı kılmak değil, yaşanmaya

28 Uçaryılmaz, s.409.

29 “ Siyasal toplum,..iradesi olan ahlaksal bir varlıktır..”, Jean-Jacques Rousseau, Ekonomi Politik,Çev. İsmet Birkan, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s.12.

30 Ernst Cassirer, Rousseau, Kant, Goethe, Çev.Mustafa Tüzel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.28-30.

31 Leo Damrosch, Jean-Jacques Rousseau, Çev. Özge Özköprülü, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.351-352.

32 Thomas Hobbes, Leviathan, Çev. Semih Lim,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1992, s.99. Thomas Hobbes, Leviathan ou Matière,la Forme et la Puissance d’un Etat ecclésiastique et civil, Traduction Française par R.Anthony, Paris, 1921, s.219. Yalnız, Hobbes’ta insanın kendini karşılıksız bir biçimde adanmışlığı anlamına gelebilecek “Tanrısal ahidname” dışlanır. Çünkü Hobbes’a göre Tanrı ile ahit yapılamaz. Leviathan, s.102.

değer bir yaşamı kurmaktır.”³³ Bu açıklama; her şeyden önce devleti oluşturan öze ilişkindir. Çünkü Aristoteles, devleti oluşturan sözleşmenin; karşılıklı korumayı içeren ya da hizmetlerin değişimi için yapılan sözleşmeden daha öte bir anlamı olduğuna vurgu yapar. Aristoteles'in dilinde, tıpkı hocası Platon gibi; devletin erdemle ilgilenmesi gerekir. Yoksa devlet, sadece basit bir ittifak olarak kalır. Bu durumda; yasa, basit bir sözleşme, karşılıklı bir haklar güvencesidir sadece. Oysa yasanın, yurttaşı “iyi ve adil” yapacak bir gücü olmalıdır. Aristoteles için devlet, sadece bir arada yaşamak için değil, soylu eylemlerde bulunmak için vardır.³⁴

Aristoteles'in vurguladığı devlet ve yasa, şüphesiz; beraber barışçıl şekilde yaşayan güvenli toplum ilişkisinden daha katmanlı anlamlar içeren nitelikler taşımaktadır. Her şeyden önce Devlet, sıradan sadece “o anın” çıkarlarına uyan bir rıza-onay ilişkisine bağlayan, kağıt üstünde yapılmış bir sözleşme değildir. Burada; “sözün” yeminli bağıt, güvenceli eylem, ahlaki bir borç, adaletin gerçekleşmesi için beklenti doğuran bir eyleme yönelik olduğu açıktır. Tam da bu yüzden sözleşme esnasında verilen “söz” geleceğin vaadinde, sadakatle ilişkilendirilmiştir. Antiklerden, Roma Hukuku'na ve rasyonel tabi hukuk kanalından modern hukuka bağlanan “söze sadakat” ilkesi, adalet ile ahlaki birbirine sıkıca bağlamaktadır.

Rousseau'nun kullandığı “pacte” kavramına bir kere daha baktığımızda, doğal yasanın ilk ilkesi olarak “kendini koruma” ilkesi de aynı biçimde adalet ve ahlak ile ilişkilendirilmiştir. Çünkü insanlar doğuştan birbirlerinin düşmanı değildir. Üstelik tabi halde, insanı insana kırdıran savaşın nedeni; insan münasebetleri değil; köküne uğursuz rastlantıyı koyduğu mülkiyet yani eşya münasebetleridir.³⁵

Bu açıklamalardan sonra, mütercim Bay A.'nın kullandığı “misâk-ı içtimâfiyye” kavramına yeniden bakalım. “**Mukavele**”; Arapça “**kavl**” kökünden gelen ve sözlü anlaşmayı ve o anlaşma metninin yazılı olduğu kağıdı işaret ettiği halde; “**misâk**”, “**vüsûk**”dan türeyen ve yeminle yapılan bir inanç sözleşmesini ifade etmektedir.³⁶ Katılımcıların güvenine, birbirlerine duydukları itimada atıf yapan “**vüsûk**” ve “sağlam, muhkem olmak” anlamına gelen “**vesâka**” kökünden türetilmiş olan “**misâk**”; “kuvvetli ahid ve anlaşma” demektir. “**Misâk**”, aynı zamanda dini metinlerde geçen bir kavramdır. Sadece insanlar arasındaki anlaşmaları değil, Tanrı ile insanlar arasında yapılan sözleşmeyi de ifade etmektedir.³⁷ Contrat/pacte kullanımındaki ayırımında ya da anlam farklılığında olduğu gibi; “misak” kavramı da bu yönüyle; bizi, “sözleşme” den daha öte bir yere taşımaktadır. Çünkü insanlarla insanlar arasında, insanlar ve egemen arasında ya da birden fazla egemen arasında yapılan siyasi sözleşmeler; tarafların sadece çıkarlarının uyuşmasına denk düşmez; aynı zamanda iradeleri karşılıklı bağlar ve şüphesiz aynı iradeleri karşılıklı sınırlandırır.

Bunun yanında; insanlar ve Tanrılar arasında yapılan ve bir vaadi, bir adanmışlığı, sözün ilahi gücünü kaplayan “**misâk**”, eski kültürlerden günümüze kadar gelmiş ritüellere ve inançlara da işaret

33 Aristoteles, Politika, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.83

34 İbid. s.84-85.

35 J.J.Rousseau, Toplum Anlaşması, Çev. Vedat Günyol, MEB, Ankara, 1992, I.Kitap, IV.Bölüm, s.11.

36 Devellioğlu, s.497 ve 1153.

37 İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misak>

etmektedir.³⁸ Misâk, bu açıdan sadece adaletle ya da sözün bağlayıcılığı ile değil, insanın sözüne duyduğu sadakati ve sonuçları ne olursa olsun sözün yerine getirilmesi için sarf edilen erdemli gayreti de içermektedir.

Bu açıklamaların ışığında; çeviri metinde Bay A.nın kullandığı “**mîsâk**” sözcüğünün, incelikli bir seçim olduğunu görmekteyiz. Çünkü “**mîsâk**”; yeminli söz, güvenilir söz, verilmiş söze duyulan karşılıklı güven ve iyi niyet esasını hatırlatmaktadır. Bu; her şeyden önce erdem, herkesin hayrına olanı birlikte gerçekleştirmek için vicdani, ahlaki ve hukuki olanı birbiri ile harmanlayan bir sözcüktür. Zaten tercüme metnin ilerleyen kısmında, Rousseau'nun kişisel seçenekleri genel iradenin önünde ve üstünde görülmemesi gerektiğini açıklayan satırlarında aynı ifade yer almaktadır; “*mîsâk-ı ictimâîyye, atideki taahhüdün zeminini ihtava eder ki mîsâk-ı tahhüdat-ı sâireye kuvvet veren bu taahhüddür*”.³⁹

Tam da bu yüzden Rousseau'da katılımcıların; barış içinde yaşama sözünün inşası ile oluşturulan birleşme anlaşmasının ortaya çıkardığı kolektif kişilik, manevi bir kişiliktir. Tercümede; “*mukavele-i şirket akdinin şahsına bedel, bir hayat-ı manevi vücuda getiriliyor*” (*un corps moral et collectif*) şeklinde ifade edilmektedir.

“Meclis-i umumide kaç rey var ise o kadar azadan mürekkep olan bu heyet, iş bu akide ile meydana geliyor. Şahısların ittihadı ile vücuda gelen bu şahs-ı umûmiyye mukademâ cité namını alırdı. Bu gün ise cumhuriyet yâhûd cismi-i siyâsiye (corps politique) adını alır.”⁴⁰ Aynı biçimde; “hâkimiyet” yani *souverain* ile kurulan ilişki, tercüme metinde şöyle tarif edilmiştir: “**İnsanların hal-i tabiden hal-i medeniyyeye geçmesi üzerine artık e'fal ve hareketinde.....bir değişiklik olur. O zamana kadar kendi nefsinin düşünen insan, artık vücuda gelen bu manevi şahsın aklına ve tamamı vücuduna mecbur olur**”.⁴¹

“*Personne publique*”; “*şahs-ı umumi*”, toplumun tüzel kişiliği olarak çevrilirken; “*personne morale*”, “*şahs-i manevi*” yani toplumun kolektif manevi kişiliği olarak çevrilmiştir.

II.Kitap; VI.Bab; “Kanun”; “*Vesikâ-i ictimâîye ile heyet-i siyâsiyyeye vücut verdik. Şimdi yapılacak şey vaz-ı kanun ile bu heyete hareket ve idare vermektir.*”⁴²

Burada mütercim Bay A., Fransızca metinde geçen “**pacte social**” yerine, bu defa “**vesikâ-i ictimâîye**” kavramını kullanmıştır. Bab'da “kanunların taksimi” bölümünde ise “**la lois politiques**”; kanun-ı siyâsiyye, “**lois fondamentales**” kanun-ı tesis (*kurucu kanun ç.n.*) karşılığında kullanılmıştır.⁴³ Ve Bay A. devam ediyor; “*mermer veya tunç üzerine değil hemşehrilerin kalbine mahkûk olan bu kanunlar, heyet-i ictimâîyyenin kanun-ı esasiyesidir.*”⁴⁴ III.Kitap, XV.Bab'da yer alan ve kanun

38 İbid. <https://islamansiklopedisi.org.tr/misak>

39 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin s.36.

40 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin s.32 ve Fransızca metin s.31.

41 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin s.38.

42 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin 64. ve Fransızca metin s.53.

43 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin s.94 ve Fransızca metin s.76.

44 Mukavele-i İctimâîyye, Osmanlıca metin s.95 ve Fransızca metin s.77.

kavramının tanımlandığı cümlelere gelince; *Osmanlı Türkçesi metinde*; “*Kanun, irade-i umumiyyenin nâs-ı resmiyesinden başka bir şey olmadığına nazaran, kuvve-i teşriyyede âhalinin temsil edilemeyeceği bedihidir. Lakin kanun-ı tatbik edilmiş kuvvetten ibaret olan kuvve-i icraiyyede, âhali temsil edilebilir ve edilmelidir.*”⁴⁵ Bu cümlelerin; bire bir anlam ve kelime seçimindeki özen bakımından, çok önemli olduğunu, çok değerli olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü ilerleyen satırlarda “*nation*” kavramının bu defa modern ve Batılı anlamı ile bilinçli bir şekilde “*millet*” olarak çevrildiği görülmektedir.⁴⁶

Yukarıda da değinildiği gibi; II. Meşrutiyet ortamından Balkan savaşlarına, I.Dünya savaşından İstanbul'un işgaline ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasına tanıklık eden bir nesil, aslında modern devleti şekillendiren Batı siyasi literatüründeki temel kavramların içeriklerini biliyordu. Tarihsel olarak bir ulusal ant⁴⁷, ulus-devlete giden süreçte bir yemin belgesi olan ve Meclis-i Mebusan'da kabul edilen “*Misak-ı Milli*”nin, hukuki-siyasi olduğu kadar ahlaki ve adaletle ilişkin çerçevesini de çok iyi idrak etmiş olduklarından şüphe duyamayız. Bu birikimle Misak-ı Milli'nin fiilen başlayan Kuvvay-ı Milliye hareketine nasıl bir derinlik kazandırdığını da ve neden kurucu bir siyasal belge niteliği taşıdığını da anlayabiliriz.

C. “*hâkimiyet-i milliye*”

Osmanlı Türkçesine çevrilmiş siyasi metin incelemelerinde tartışmaya açık bir başka kavram, “*hâkimiyet-i milliye*”dir. “*Hâkimiyet-i milliye*” kavramı; Genç Osmanlılardan beri “meşveret” etme, şura kurumu ve siyasi iktidarın beşeri esasları ile ilahi esasları arasında bir uyuma sağlama gayretine yönelik olarak tartışılmıştır. Namık Kemal'in “*usul-ü meşveret*” ve iktidarın meşruiyeti konusunda Batılı anlamı ile “millet” kavramına ihtiyatlı yaklaştığını biliyoruz. Jön Türkler içinde ise İslam geleneğinin Batılı anlamı ile “millet” kavramı oluşturulmasına engel teşkil ettiğini açıkça eleştiren görüşler vardır. Din, Osmanlı İmparatorluğu'nun hükmettiği Müslümanlar üzerinde; egemen güç olarak, bir meşruiyet ilkesi getirmiştir. Bununla birlikte, Batılı devletlerin politikaları Müslüman unsurlarda bir “ırk” ve “ulus” şuurunun oluşumunda etkin olacaktır ki; bunun önüne geçmek için “ittihad-ı İslam”, zaten bir siyasi program olarak gündeme alınmıştır.⁴⁸ Ancak II. Meşrutiyetten sonra, halka hükümet etme şekli ve “*hâkimiyet-i milliye*” esasının, meşruiyetinin anlaşılabilmesi için dini referanslarla açıklandığı örnekleri de görmekteyiz. Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi konuyu açıkladığı kısa yazısında;

“hâkimiyeti millinin tabii olduğuna delilimiz hâkimiyetin kuvvetle bütün millete kâim olacağı meselesidir. Yani hâkimiyet ancak kuvvededir, kuvvet ise bütün millettir, millete kâimdir. İdâre-i mutlakiyede; millet, kuvvetin kendi aleyhinde istigmal eden müstebidin altında istibdattadır. Bir zâlimin kuvveti izhar olunur. Çünkü eğer o millet o zâlime

45 Mukavele-i İctimâiyye, Osmanlıca metin s.164 ve Fransızca metin s.130.

46 Mukavele-i İctimâiyye, Osmanlıca metin s.164.

47 Mete Tunçay, “Misak-ı Milli'nin 1.Maddesi Üstüne”, Birikim 18/19-12. Metinde Misak-ı Milli olarak kabul edilen beyannamenin başlığı “and-ı milli” olarak geçmektedir. https://www.birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/18-19/misak-i-milli039nin_1._maddesi_ustune_mete_tuncay.pdf

48 Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s.154.

mani olmazsa, onun istediğini yapmazsa; o zâlim her kim olursa olsun, mâdemki bir şahıstır, bir insandır, o güce insan hiç bir şey yapamaz. İdâre-i meşrutiyette ise millet, kuvvetini kendi lehinde istiğmal eder. Zâlime meydan vermez. Kabul ettiği kanunları hükümdara tevdi eder. Hükümdar da bu kanunları tasdik buyurarak, millet üzerinde tatbik eyler ve bu surette millet ve devlet matlub olan saadete ve selamete vasl olur. Demek oluyor ki hangi idârede olursa olsun; hükümetleri milli olan yine hâkimiyeti millidir. Binaenaleyh hâkimiyet-i milliyenin, bir emr-i tabii olduğundan şüphe yoktur. Bunun bir emr-i şer'i olduğuna gelince; bu babda şek yok, nas'ı şeriye mevcuttur".⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem şeyhülislamlarından olan Musa Kâzım Efendi; istibdad aleyhtarlığı, İttihat ve Terakki Cemiyetine üyeliğiyle; cemiyet içinde yönetici kadrolarda görev alması ve II. Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Ayan üyesi olarak atanmasıyla sıra dışı bir dini-siyasi kişiliktir. 1909'da yapılan Kanun-ı Esasî'nin değişiklikleri sırasında; padişahın yetkilerinin kısıtlandığı madde tartışılırken Musa Kazım Efendi, yapılan değişikliğin kaynağının Kuran'da yer alan hakimiyet-i milliye esasına dayandığını söylemiştir.⁵⁰ İncelediğimiz tercümede Bay A. "Mukavele-i İctimâiyye" metninin daha önsözünde, Rousseau'nun siyasi görüşlerinden bahsedilirken; Onun her toplumun siyasal yönetimi için "hâkimiyet-i milli esas"ını önerdiğine vurgu yapılmıştır. Yine aynı önsözde; İslam toplumları için "millet şuurunun" ve "hâkimiyet-i milli"nin, Batıdan gelen emperyal hücumlara karşı koymak için biricik seçenek olduğundan bahsedilmiştir.⁵¹

SONUÇ

Devleti ortaya çıkaran nedenler üzerine; modern dönemin seküler yorumlarıyla bezenmiş sözleşme düşüncesi, aslında devletten ne anladığımız ve onun varlığını hangi siyasi-hukuki ilkeler ile ilişkilendirdiğimize yöneliktir.

İmparatorluğun yıkımının kaçınılmazlığı iyice anlaşılmasına rağmen; İslami kavramlar ile seküler bir devlet anlayışını harmanlayan ama işin içinden çıkamayan; Batıyı eleştirmekle birlikte Osmanlı'nın siyasi sorunlarını Batılı kavramlarla açıklamaya çalışan bir yazın türü vardır. Genç Osmanlılar; ne Osmanlılıklarından ne de Müslüman kimliklerinden taviz vermeden, bir sosyal sözleşme yorumu getirmeye çalışmışlardır. Özellikle Namık Kemal'in kaygısı ve gayreti bu yöndedir. Jön Türklerde; siyasal olan, devlete içkin olan bir "hâkimiyet" ve "kanun" kavramının dünyevileştiğini, dünyevi bir anlam taşıyan "devlet-millet" düşüncesine geldiğini görmek de mümkündür. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını tecrübe eden bu kuşak içinde, siyasal örgütlenmenin, doğadaki düzenden ya da ilahî düzenden çok farklı olduğunu görenler vardır.

49 Musa Kâzım Efendi, "İstibdad, Hürriyet, Hâkimiyet-i Milliye", Mevâiz-i Diniyye içinde, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şehzadebaşı Kulübü Heyet-i İlmiyesi tarafından tertib edilmiştir, İstanbul, Dâr-ül Tıbbatî'l-Âmire, 1328 (1912), s.29-30.

50 Ahmet Şamil Güner, "Mûsâ Kâzım Efendi'nin İttihat ve Terakki ile İlişkileri", Erzurumlu Şeyhulislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereler, Ed.İsmail Kara,Erzurum, 2014, s.186.

51 Akkaya Kia, "J.J. Rousseau'nun Sosyal Sözleşme Eserinin Osmanlı Türkçesine İlk Tercümelere", s.25.

II.Meşrutiyet döneminde ise Musa Kâzım Efendi gibi dini bir şahsiyetin ya da kimliğini saklayarak önemli bir siyasal metni, Rousseau'nun Sosyal Sözleşme'sini Osmanlı Türkçesine çeviren Bay A.'nın "milli irade" açıklaması; "hükümet-i milli" ile "hâkimiyet-i milli" arasında kurduğu siyasal ilişki, tercümesinde hassasiyetle seçtiği kelimeler gerçekten dikkate değerdir.

Siyasetin rasyonel bir iş olduğunu kavramak; siyasi ahlak ile hedefler arasında kurulan "sadakat" ilişkisinin, belirli "bir anın" çıkarlarına dayandırılmayacağını, bu sadakatin siyasal duruma için olduğunun anlamaktır. Tam da bu nedenle; "pacte" ile "contrat"ın "mîsâk" ile "mukavele"nin birbirinden farkını göstermek gerekmiştir. Çünkü insanı, kötülüğün ve yıkımın gücüne rağmen; vicdana, adalete davet eden, barışın gücünün sağlanması için yapılan "du pacte social" ya da "mîsâk-ı ictimâîyye" sadece o anın sorunlarına ve ihtiyaçlarına göre kurgulanmış değildir. "Mîsâk-ı ictimâîyye", toplumun barış içinde yaşamasının, eşitliğinin, özgürlüğünün tüm koşulları sağlandıktan sonra; bu barış düzeninin en iyi hangi yönetim modeli ile gerçekleştirilebileceğini gösteren "sosyal sözleşme"nin yani "mukavele-i ictimâîyye" nin hukuki-siyasi zeminidir ve bu zeminde en iyi yönetim modeli "hâkimiyet-i milliye" ile gerçekleştirilebilir. Tam da bu nedenle; egemenliğin kaynağının odak değiştirdiği bir evrede, "mîsâk-ı ictimâîyye"nin ahlaki-siyasal-hukuki değeri, önce "Misak-ı Milli"ye, oradan da "hâkimiyet-i milliye" ye bağlanabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkaya Kia, Rukiye; "J.J. Rousseau'nun Sosyal Sözleşme Eserinin Osmanlı Türkçesine İlk Tercümelere", Türkiyat Mecmuası, 2017, C 27/2, s. 17-32.
- Apaydın, Mustafa, "Ziya Paşanın Emil Çevirisinin Önsözü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 7, 2001.
- Aristoteles, Politika, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Cassirer, Ernst, Rousseau, Kant, Goethe, Çev.Mustafa Tüzel, İsbankası Kütür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Damrosch, Leo, Jean-Jacques Rousseau, Çev. Özge Özköprülü, İş Bankası Kütür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Gürer, Ahmet Şamil, "Mûsâ Kâzım Efendi'nin İttihat ve Terakki ile İlişkileri", Erzurumlu Şeyhulislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereler, Ed.İsmail Kara, Erzurum, 2014.
- Hanioğlu, Şükrü, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.
- Hobbes, Thomas, Leviathan, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Hobbes, Thomas, Leviathan ou Matière, la Forme et la Puissance d'un Etat ecclésiastique et civil, Traduction Française par R. Anthony, Paris, 1921.
- Kemal, Namık, La Liberté, Lundi 14 septembre 1868, N.12 (Hürriyet Gazetesi 14 Eylül 1868 Londra).
- Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İletişim Y., İstanbul, 1994.
- Marzo, Salvatore di, Roma Hukuku, Çev. Ziya Umur, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954.
- Mermutlu, Bedri, "Türkiye'de İlk Dönem Sosyoloji Eserlerine Toplu Bir Bakış", Türkiye'de Toplumbilimlerinin Gelişimi I, Kıta Avrupası Etkisi, Sosyoloji Yıllığı 18, Nilgün Çelebi'ye Armağan, Ed.Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kitabevi Y., İstanbul, 2009.
- Mete Tunçay, "Misak-ı Millî'nin 1.Maddesi Üstüne", Birikim 18/19-12. https://www.birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/18-19/misak-i_millio39nin_1_maddesi_ustune_mete_tuncay.pdf

- Mukavele-i İctimâiyye yâhûd Hukuk-ı Siyâsiyye-i Kavâidi Esâsiyye; Müellifi Fransa Meşâhiri Hâkimiyesinden Jean Jecques Rousseau; Mütercimi Müttekâidin-i Hariciyeden A., Tab-ı ve Nâşiri İstanbul, Kütübhâne-i İslam ve Askeri – İbrahim Hilmi; Bab-ı Ali Caddesi, 1329.
- Musa Kâzım Efendi, “İstibdad, Hürriyet, Hâkimiyet-i Milliye”, Mevâiz-i Diniyye içinde, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Şehzadebaşı Kulübü Heyet-i İlmiyesi tarafından tertib edilmiştir, İstanbul, Dâr-ül Tıbbatî'l-Âmire, 1328 (1912).
- Rousseau, J.J., “Du contrat social, ou Principes de droit politique, Paris, 1894.
- Rousseau, J.J., Toplum Anlaşması, Çev. Vedat Günyol, MEB, Ankara, 1992.
- Rousseau, Jean-Jacques, Ekonomi Politik, Çev. İsmet Birkan, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Şark ve Garb, 1312, Birinci Sene, Numara 2, Ayda Bir Neşrolunur, Paris, Rişelieu Sokağı, s.45 vd.
- Uçaryılmaz, Talya Şans, Roma Hukukundan Günümüz Hukukuna Dek Bona Fides İlkesi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

SÖZLÜKLER

- Dâniş, Hüseyin, Fransızca-Türkçe Mukukî ve Medenî Lûgat,Kanaat Kütüphanesi, 1934.
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1997.
- Grand Dictionnaire Universel du XIX Siècle, Larousse, Tome Douzième, Paris, 1874.
- Dictionnaire de Français avec les étymologies, Larousse, Paris, 1993.
- İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/>